

Pestessy József

Megakadásjelenségek konferenciáink élőbeszédében

*„Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
És áhitattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakomba,
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!”*

Reményik Sándor: Az Ige

E munka célját Kodály Zoltán alapmeghatározása adja meg, miszerint: „Mindenkibe bele kell nevelni a nyelv sorsa iránti érdeklődést, a saját beszéde-írásáért való felelősséget” (Kodály 1982). S ha beszél, ha ír: Minden nyilvánosan megszólaló embernek vállalnia kell önmagát megjelenésével, beszédével együtt (Fischer 1974; 1981).

És miért van szükség ezek folyamatos hangsúlyozására? Engedtessék meg nekem, hogy egy több mint fél évszázaddal – pontosabban hat évtizeddel – ezelőtti *Akadémiai hozzászólást* idézzek szó szerint: „A magyar nyelv kiált segítségért. Ha nem hallgatjuk meg, elpusztul. Mind rosszabbul beszélünk és írunk, azaz lassan megöljük a nyelvet. Mint egy hű és pontos tükörben nyomon követhetjük a nyelvben a közszellem ijesztő hanyatlását, a társadalmi fegyelem felbomlását... Soha olyan lomposan nem beszéltek az emberek, mint manapság” (Déry 1945).

Már akkor, 1945-ben. És azóta is, folyamatosan romlik a helyzet. A középiskolások jó része nem tud olvasni, a főiskolások nem tudnak előadni. Az erre hivatott tantárgyak elégtelenek. Háttérbe szorította a Gutenberg-galaxist a számítógép, az elektronikus világháló, a maroktelefonos üzenetküldés.

Arra a kérdésre, hogy mikortól fogva kell az embernek megtanulnia – csiszolni és helyesen alkalmazni a nyelvét –, egy 2000 esztendővel ezelőtt élt Cicero-tanítvány, Marcus Fabius Quintilianus felelt: „Mindenekelőtt arra kell ügyelni, hogy a dajkák ne beszéljenek hibásan” (Huszti 1940; Quintilianus 1913).

Merthogy: a régi görögöknél és rómaiaknál az volt a retorika feladata, hogy az egyént a szónoklásban kiképezze. Azt tárgyalta, hogyan kell egy beszédhez az anyagot összegyűjteni,

azt elrendezni, művészi formába önteni, a beszédet megtanulni, majd kellően előadni. Náluk, az ő ideális társadalmukban az egyén szabadon érvényesülhetett. Az érvényesülést pedig úgy tudták megszerezni, hogy a szó hatalmával győzték meg polgártársaikat a maguk igazáról. Igen fontos volt tehát a beszélő retorikai képzése, képzettsége (Bartha-Prónai 1904).

Ergo: arra kell ügyelniük a traumatológia öregjeinek, vezetőinek, hogy ők se beszéljenek hibásan, rossz példát ne mutassanak, s az ifjak beszédhibáit szorgosan nyesegezzék. Tudnivaló: az életkor nem érdem. S az sem, hogy szüleimnek, nevelőimnek, iskoláimnak, a református alma maternek hála – a klasszika-filológia mellett, avagy azon belül – retorikát és stilsztikát is tanulhattam. Így érzek indíttatást az alábbiak elmondására.

Mi a retorika? Prózaian: szónoklattan. Szebben: a szónoklás művészete (Bartha-Prónai 1904). És mi a stílus? Több mint kétezer év óta nem született közmegegyezés a stílus meghatározására; de:

- alapvetően a kifejezéshez kötődő fogalom (J Nagy Mária 1981; Martinkó András 1970);
- a nyelvbéli előadás módja (Dengl 1937);
- „Der Stil ist die Physiognomie des Geistes. Sie ist untrüglicher als die des Leibes...” (Schopenhauer).

Kellékei:

- érthetőség és szabatosság,
- tisztaság,
- természetesség,
- változatosság és jó hangzás (Dengl 1937).

A stílusról eddig elmondottak szinte „líraian” hangzanak, kíséreljük meg „tudományosabban” rögzíteni: meghatározhatjuk grammatikailag (azaz: nyelvtanilag – s itt máris bemutatam egy megakadásjelenséget):

- a stílus nem más, mint a normától való eltérés, elhajlás;
- a stílus valamely szövegminta, szövegrészlet ismétlődése és egybeesése;
- a stílus egyenlő a nyelvtani lehetőségek kihasználásával (Freeman 1970).

Miért szükséges beszédközbeni megakadási jelenségekről szólni manapság? Mert manapság hihetetlenül rosszul beszélünk, ha szaknyelvről van szó. Hogyan is beszélünk?

A) Latin–magyarul. (És ne hallgassunk téveszmékre: mert nem halott a latin nyelv: él! Kissé megváltozott formában a spanyol, portugál, olasz, angol, francia nyelvben.) S „a leglatinabb nép Európában éppen mi voltunk!” (Szabó Dezső), hiszen 1844-ig hivatalos nyelvünk a latin volt.

B) Pidgin–Hungarian; hunglish = zagyvanyelven (ahol az eredeti latin szó talán nem is fedti a jelenlegi angol értelmet).

C) Tiszta (szent és sérthetetlen) magyar nyelven, sajnos a leg-ritkábban (Molnos 2000).

E megértető bevezető után kell szólnunk a címben megjelölt beszédhibákról.

Van egy ún. *mentális lexikonunk*. Beszédünk pedig egy olyan folyamat eredménye, amelyről tulajdonképpen nincs is tudatos ismeretünk. A beszédhibákkal csupán a különféle megakadásjelenségek létrejöttékor szembesülünk (Gósy–Markó 2006). Az alábbiakban szinte teljes mértékben a kérdéssel régóta és rendkívül részletességgel foglalkozó magyar nyelvész, Gósy Mária munkássága alapján foglalkozom a problémával. Ő irányította figyelmemet az orvosi beszéd hiányosságaira is, így állítottam össze orvosi konferenciáink „beszédei” alapján az alábbiakat.

Mert mik is azok a megakadásjelenségek? Gósy meghatározása szerint: „A spontán beszéd folyamatosságát megakasztó jelenségeket összefoglaló néven megakadásjelenségeknek nevezzük” (Gósy 2002). Valamint: „a megakadásjelenségek a beszédtervezés és a beszédkievitelezés összehangolatlanságának következményei” (Gósy–Bóna 2006). S ekkor kapcsolódik be a hallgatóság, mert a megakadást a hallgató

- azonnal felismeri (magában vagy hangosan javítja);
- nem ismeri fel (de önmagában javítja: a jót véli hallani);
- felismeri, de nem tudja korrigálni – ...azaz javítani (s íme ez is egy megakadási jelenség).

Így nyilatkoznak a nyelvészek (Gósy–Bóna 2006), de szomorúan hozzá kell tennem:

- a hallgató fel sem ismeri (és szinte: ezért íródik ez a rövid munka).

A *megakadásjelenségek* kifejezés egyébként gyűjtőfogalom. A megakadás még szükségszerű is lehet, mint például a beszélő légvételek, vagy ha a szónok értelemszerűen tagol valamit. De ami e kettővel nem függ össze, az már a beszélő rovására irándó, mert az úgynevezett „mentális lexikonában” keresgéli több-kevesebb sikerrel a beszéd-szünetben a megfelelő kifejezést.

Következzék tehát a beszélő. Részletezve a megakadási jelenségeket konferenciáink nyelvében: két főcsoportban követi el

a hibát, a megakadást (Gósy–Bóna 2006), ezek: az a) és a b) pontok, majd következnek a többi jelenség is.

a) Pausa muta: avagy néma szünet időnyerésre, magyarul: egy szót sem szól (mute; not producing speech or sound). Jele: OOOOOOOOOOOO.

b) Haesitatio: avagy határozatlanság, tévovázás – tulajdonképpen kitöltött szünet (uncertainty). Jelei (pontosabban kiadott hangjai): *hm, hm, hm, hm* (közben szünet); *amm, amm, amm, amm* (közben szünet); *mm, mm, mm* (közben szünet) – (de hogyan „jön ki” ez a *mm*? – mindkét ajak zárva, így bilabiális zöngés hang, tipikus orrhang, szaknyelven rhinolalia); *ahh, ahh, ahh, ahh* (közben szünet); *eee, eee, eee, eee* (közben szünet); *öö, öö, öö, öö* (közben szünet) – (de hogyan jön ki a nyökögöből ez az *öö* hang? – szűkebb ajakállással, félig zárt állkapocshelyzettel, középső palatális nyelvállással, a fogsorok nyitottak, ez tehát egy elől képzett, világos hang; s ez a leggyakoribb hezitációs módi) (Ficher 1981).

c) Repetitio: avagy ismétlés, megismétlés (the act of repeating): *a röntgenfelvételeket elvégeztük...* (szünet), *a röntgenfelvételeket elvégeztük...* (szünet); *elvégeztük a röntgenfelvételeket.*

d) Elongatio: avagy nyújtás, megnyújtás (the act of elongating; an extension): *aaz eelszakadt ünnat fedetteeen megvarrtuuumk; ééértésítettüüük a rendörségeet; minnnnél előbb operáljuk meeg; aaa* (szünet) *következzö előadó kéééssszüljön fel.*

e) Verbum (seu vox) forciminis: avagy töltelék-szó (idle word; Füllwort): *és* (szünet) *és* (szünet); *végülis; tulajdonképpen; szóval; bizonyára; azaz; én azt gondolom* (tulajdonképpen: az *I think so* felesleges majmolása).

f) Vitium sermonis: avagy nyelvbotlás (slip or lapse of tongue): *kiegészítésgép...* (szünet) *kiegészítésképp; ésgörcs...* (szünet) *érgörcs; nem ismertük fel, a figyeltlenség volt az oka* (szünet) *a figyeltlenség volt az oka; köszönöm a lehetőséget a szólásra...* (szünet) *a lehetőséget a szólásra.*

g) Inceptio falsa: avagy téves kezdés (wrong begin): *tegnap-előtt...* (szünet) *tegnap este otthonában esett el; ez nem tipi...* (szünet) *nem megszokott törés; a műtét három hete...* (szünet) *a műtét három hónapja történt.*

h) Morphologia vitiosa: avagy alak-tani hiba (morphologic mistake): *a beteg amit...* (szünet) *a beteg akit beszállítottak; többszörös zúzódásokat...* (szünet) *többszörös zúzódást szenvedett; a vetítés hibáiért elnézést kérjük...* (szünet) *elnézést kérünk; sok ilyen töréseket...* (szünet) *sok ilyen törést láttunk már* (Gósy 2003).

i) Remotio: avagy újraindítás (restart; the act of removing): *megvizsg...* (szünet) *megvizsgáltuk a beteget; felhely...* (szü-

net) *Gilchrist-kötést helyeztünk fel; a retesz...* (szünet) *igen nehezen helyeztük be a reteszcsavart.*

j) *Commutatio verbi*: avagy szóváltoztatás (*commutation; changing*): *több jel...* (szünet) *több tünet utalt arra; a konferencián arról tana...* (szünet) *arról számoltak be.*

k) *Pausa in verbo*: avagy szünet a szóban, időlegesen megszakítani egy szót (*delay*): *másod...* (szünet) *szor szor pedig; kide...* (szünet) *rült, hogy.* (Érdekesség: a megakadás általában a szótaghatáron jelentkezik [Gósy 2002]).

l) *Redintegratio cum correctione additamenti*: avagy újakezdés toldalékjavítással, avagy újakezdéssel teljessé, tökéletessé tenni (*red-again*): *a koponyát...* (szünet) *a koponyán lévő sebet; az alszár...* (szünet) *a lábszár mindkét csontjának törése.*

m) *Vitium phonologicum*: avagy hangzási hiba (*phonologic mistake*): *azban...* (szünet) *abban; ezben...* (szünet) *ebben; ugyanazban a hibában...* (szünet) *ugyanabba a hibába estünk.*

n) *Paronima*, avagy hasonló hangzású szavak szótévesztése: *fáradtság...* (szünet) *fáradtság; ebből a tanúság...* (szünet) *ebből az a tanúság.* (Nos, ha az egyiket kiejti a beszélő, és hirtelen eszébe jut a helyes szó – kényszeredetten, de megáll, megakad. Időbe telik, míg a megfelelő szót kimondja [Szilvási 2004]).

Még egy érdekesség: ha a beszélő (szónokot nem mondhatok, az más kategória) észleli a megakadást, gyakorta tachylaliával (hadarással) kompenzál (Martinkó 1970).

A megakadásjelenségeket azonban nem szabad összetéveszteni az akaratlagos megállásokkal, tagolásokkal, amikor jótékony hatást alkalmazunk a hallgatóságra: *permovéo animos audiendum*, azaz szabadon, líraian fogalmazva, illetve alkalmazva a hatásszünetet; *eine Wirkung hervorbringen – Sprechpause mit Willen; pause of the speech; impressionante pausa.*

Példáinkat igen bőven sorolhatnánk. Összegezve: több gondot fordítsunk házi konferenciáinkon is a helyes élőbeszédre.

Végezetül ismét Reményik Sándort idézem:

„E drága nyelvet porrá ne törjétek,
Ne nyúljon hozzá avatatlanul
Senki: ne szaggassátok szirmait
A rózsafának, mely hóban virul.
Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul,
Mintha imádkozna,
Mintha aranyat, tömjént, myrrhát hozna!”

„Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek...”

IRODALOM

Bartha József–Prónai Antal 1904. *Retorika*. A Szent István Társulat kiadása, Budapest.

Dengl János 1937. *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.

Déry Tibor 1945. *Akadémiai hozzászólás*. MTA, Budapest.

Fischer Sándor 1974. *A beszéd művészet*. Gondolat, Budapest.

Fischer Sándor 1981. A közéleti beszéd gyakorlata. In: *Retorika*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Freeman, D. C. 1970. *Linguistic Approaches to Literature*. In: *Linguistic and Literary Style*. Massachusetts.

Gósy Mária 2002. A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 126: 192–203.

Gósy Mária 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127: 257–277.

Gósy Mária–Bóna Judit 2006. A megakadásjelenségek javítása a beszéd-megértésben. *Magyar Nyelvőr* 130: 33–48.

Gósy Mária–Markó Alexandra 2006. Szegmentumsorok hibás kivitelezése a beszédprodukcióban. *Magyar Nyelvőr* 130: 198–213.

Huszti József 1940. *Latin Chrestomathia*. Szent István Társulat kiadása, Budapest.

J. Nagy Mária 1981. Stílus – egyéni stílus – szóhasználat. In: Láng Gusztáv–Szabó Zoltán (szerk.): *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*. Kriterion Kiadó, Bukarest.

Kodály Zoltán 1982. *Visszatekintés*. II. kötet. Sajtó alá rendezte és bibliográfiái jegyzetekkel ellátta: Bónis Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.

Láng Gusztáv–Szabó Zoltán 1981. *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Martinkó András 1970. A stílus születése és élete. *Kritika* 3: 4–17.

Molnos Angéla 2000. *Szent és sérthetetlen*. A Lélektani Szaknyelv Megújításáért Közhasznú Alapítvány, Debrecen.

Quintilianus, Marcus Fabius 1913. *Institutionis oratoriae libri XII*. (Szónoklattan.) Franklin Társulat, Budapest.

Szilvási Csaba 2004. Szótévesztés, rossz vonzatok. In: Balázs Géza–Grétsy László (szerk.): *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest.

„A nyelv ma néktek végső menedéktek”